

УДК 378.4(477)

ІННОВАЦІЙНІ УНІВЕРСИТЕТИ: КРИТЕРІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Астахова Катерина Вікторівна – доктор історичних наук, професор, ректор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

У статті розглянуто питання, пов'язані з підходами та критеріями визначення інноваційності сучасних університетів. Використовуються критерії Бертон Р. Кларка та групи Лісабонської ради, які значно розрізняються в оцінках інноваційності університету, його відповідності потребам часу. Зроблено акцент на складності проходження сучасним університетом межі між традиціями та інноваціями, між формуванням і задоволенням потреб суспільства й індивіда. Автор робить висновок про те, що реальна інноваційна експериментальна діяльність університету приховує в собі немалі ризики, без яких неможливо обійтися, але їх необхідно враховувати. Більш того, далеко не завжди при оцінці інноваційних складових в діяльності університетів можна використовувати виключно макропідходи. Сучасний світ університету такий складний і різноманітний, що є сенс уважніше відноситися до досвіду кожного конкретного університету.

Ключові слова: університет, інновації, критерії інноваційного університету, інтегруючі можливості, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія».

В статье рассматриваются вопросы, связанные с подходами и критериями определения инновационности современных университетов. Используются критерии Бертон Р. Кларка и группы Лиссабонского совета, которые значительно расходятся в оценках инновационности университета, его соответствия потребностям времени. Сделан акцент на сложности прохождения современным университетом грани между традициями и инновациями, между формированием и удовлетворением потребностей общества и индивида. Автор делает вывод о том, что реальная инновационная экспериментальная деятельность университета таит в себе немалые риски, без которых нельзя обойтись и которые нельзя не учитывать. Более того, далеко не всегда при оценке инновационных составляющих в деятельности университетов можно использовать исключительно макроподходы. Современный мир университета столь сложен и разнообразен, что есть смысл внимательнее относиться к опыту каждого конкретного университета.

Ключевые слова: университет, инновации, критерии инновационного университета, интегрирующие возможности, Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия».

The issues connected with approaches and criteria of universities' innovativeness are considered in this paper. The criteria of Berton R. Clarck and Lisbon Council group are used, and show considerable divergences in the estimation of university innovativeness, its accordance to the necessity of time. The focus is made on the complexity of university's passing through a borderline between formation and satisfying the requirements of the society and an individual. The author concludes that really innovative, experimental activity of a university includes great risks that can't be avoided and should be taken into account. Moreover, not always, it is possible to use macroapproaches while estimating the innovative constituents of the activity of universities. The modern world of the university is so complicated and various, that it is really important to consider the experience of each particular university.

Keywords: University, innovations, criteria of an innovative university, integrating opportunities, Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy".

Практично всі світові освітні системи перебувають сьогодні у стадії активного пошуку відповідей на питання й виклики, що виникають із вражаючою швидкістю й реально ставлять під загрозу існування традиційної системи постсередньої освіти.

Звичайно, проблеми британських або північноамериканських університетів і, наприклад, південноафриканських або австралійських різні. Але різні вони, швидше за все, за своїми масштабами й гостротою. В основі ж, як вбачається, питання споконвічні: як і чого вчити, кого навчати і хто це може й повинен робити з максимальною ефективністю. Іншими словами, світові освітні системи нині опинилися у вельми складному, подекуди драматичному становищі, полегшення чи пом'якшення якого навряд чи відбудеться найближчим часом.

Навряд чи є необхідність сьогодні доводити актуальність проблем, пов'язаних з розвитком сучасного університету та його перетворенням у інноваційний навчальний заклад, що відповідає сучасним викликам. Але проблеми критеріїв та підходів до визнання тієї чи іншої освітньої інституції інноваційною,

вирішеними назвати важко. В сучасній квазірізноманітності методологічних підходів до аналізу суспільних явищ досить складно зорієнтуватися і одногласно стверджувати, що існують виважені і прийнятні критерії поділу університетів на інноваційні та традиційні. Відповідно, виникає необхідність розібратися в існуючих підходах (хоча б основних) до кваліфікації університетів та їхнього «зарахування» до когорти інноваційних.

Фахівців, що працюють на ниві університетських досліджень, у вітчизняній та освітній науці, досить багато. Останнім часом дослідження, пов'язані зі світом університету, відокремилися у самостійний напрям. Безумовно, університет досить давно привертав до себе увагу дослідників і перш за все – істориків та соціологів. Але раніше він був виключно одним із численних об'єктів соціальної, політичної чи інтелектуальної історії, соціології науки та освіти. Відповідно, до нього використовувалася лише будь-яка одна парадигма дослідження чи описання.

Інституціоналізація університетських досліджень, перетворення їх в особливу полідисциплінарну сферу дозволяють забезпечити нове розуміння феномену університету за рахунок розширення трактування його меж та змісту як сукупності проявлень академічного життя та діяльності. Спектр теоретичних моделей та оптик, що використовуються у розробці теми «інноваційний університет», сьогодні практично неосяжний.

Досить точно змалював нинішній стан університетського світу відомий американський дослідник інституту вищої освіти Бертон Р. Кларк: «Для університетів усього світу настала тривожна епоха. І кінця їй не видно. З мірою того, як в останній чверті двадцятого століття перед нами виникали все нові й нові труднощі, вища освіта втратила всіляку стійкість, яку вона колись мала. Оскільки запити навряд чи знижуватимуться, повернення до якогось стійкого стану навряд чи можливе» [1, с. 11].

В умовах, коли світ став безпрецедентно нестабільним і непередбачуваним, а набір загроз та їхня інтенсивність зростають із вражаючою уяву швидкістю, університети активно шукають підходи й шляхи не лише свого збереження, але й розвитку.

При всьому розмаїтті літератури й джерел, наявних з проблем інноваційного розвитку ВНЗ (такої літератури сьогодні не просто багато, а безмежна кількість), у їхніх авторів є певна об'єднуюча позиція, суть якої полягає у визнанні того факту, що готових відповідей і рецептів сьогодні немає ані в університетів «Ліги плюща», ані у ВНЗ пострадянського простору, що активно реформуються, ані у якихось інших. У пошуку перебувають усі.

Якщо повертатися до згаданого вже Бертон Р. Кларка, то видаються цікавими виокремлені ним п'ять ознак інноваційного університету: наявність інституційної ідеї; сильне адміністративне ядро; дискреційне фінансування; володіння розгорнутою периферією розвитку; академічний оплот [1, с. 63]. На думку автора, наявність таких аргументів дозволяє університету подолати слабкість і позбавитися загрози зникнення, привернути студентів, збільшити прибуток, наростити корпус викладачів тощо.

Аргументування Кларка, як і саме цитоване видання, переконують. Але існує й безліч інших підходів, пропозицій, моделей. Наприклад, добре відомою є система ранжирування університетів, запропонована фахівцями Лісабонської групи, які обґрунтовують інші критерії оцінювання ефективності університетів та їхньої здібності до інноватики [2, с. 171–201].

Науковий директор Центру людського капіталу в Лісабонській раді Пеєр Едерер і співдиректори Центру й члени Лісабонської ради Філіпп Шуллер і Стефан Віллмс по-іншому дивляться на критерії відповідності університетів сучасним викликам часу. У їхній інтерпретації вища освіта має бути здатною до максимального охоплення населення; бути гранично доступною й приймати студентів не лише з високим рівнем підготовки після середньої школи; демонструвати високу ефективність (з погляду цінності вищої освіти на ринку праці); бути привабливою для міжнародних студентів; мати ресурси й структури для забезпечення максимального вікового охоплення населення освітою протягом усього життя; демонструвати гнучкість і здатність до змін [2].

За влучним зауваженням Ф. Альбаха, кожна країна прагне мати університети світового класу, але ніхто не знає, що означає такий університетський статус і яким чином його можна отримати [3, с. 138]. Інші фахівці відстоюють точку зору, відповідно до якої спільних для всіх стратегій розвитку університетів світового класу існувати просто не може, бо країни й регіони відрізняються один від одного економічно, соціально-політично, ресурсно тощо [3, с. 139].

Проте при всьому розмаїтті підходів і критеріїв стає зрозуміло, що в унікальних за своєю складністю сучасних умовах одним із ключових і певною мірою відокремлюючих характеристик є здатність до змін, гнучкість, інноваційність у найширшому розумінні цього слова.

«Нова місія університету зводиться до реалізації ним своїх інтегруючих можливостей. Проте виступати медіатором, посередником у сучасному суспільстві, яке втрачає свою цілісність, може лише університет, що трансформується» [4, с. 79].

І тут виникає досить складна колізія: з одного боку, університети мають бути здатні й налаштовані на перманентні зміни, з іншого – зберігати певні традиції й академізм. Тобто знаходити такі тренди й напрями розвитку, що дозволяють рухатися тонкою межею між традиціями та інноваціями. Вважаємо, що

таке балансування (при всій його складності й навіть ризикованості) може бути своєрідною системою координат.

Держава все більше втрачає нині функцію основного замовника й гаранта університетської освіти. Традиційний патронаж вже не спрацьовує. Патерналістські традиції залишаються в минулому.

В індустріальну епоху держава фактично одноосібно формувала потреби у фахівцях, брала на себе відповідальність планування їхньої підготовки як за чисельністю, так і за змістом. «У суспільстві знань, при індивідуалізації конкуренції держава принципово не може впоратися із цим завданням. Людина має сама обирати свою освітню траєкторію» [5, с. 61]. Але до реалізації такої функції вона має бути підготована. І тут роль інституту вищої освіти зростає багаторазово. Адже саме університет створює умови для самореалізації, формування світоглядної потреби в навчанні й перенавчанні протягом усього життя.

Автор згадуваної раніше роботи О. В. Строгецька у зв'язку із цим зазначає: «...Професія перестає структурувати людську особистість. Річ не в тім, що зміна структури ринку праці відбувається зараз набагато швидше, ніж зміна поколінь. Річ у тім, що в суспільстві, яке стає не класоцентричним, а антропоцентричним, унікальні людські особистості можуть створювати для себе індивідуальні рухомі й локальні сфери зайнятості, по-новому, набагато менш жорстко й однозначно інтегровані в соціальне ціле. У цих умовах першочерговим завданням освіти стає навчання кожного індивіда вмінню визначати власну освітню траєкторію відповідно до життєвої й професійної ситуації, що змінюється» [4, с. 79].

Іншими словами, інноваційний ВНЗ має виконувати інноваційну (щодо традиційної системи освіти) функцію – готувати студента до такого самостійного «плавання», до вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії, яка б враховувала насамперед можливості й здібності індивіда.

У будь-якому разі, інноваційна діяльність сучасного університету при всьому розмаїтті підходів і моделей – це серйозні ризики, постійне експериментування (при ухваленні можливих витрат і навіть невдач) при пошуку рішень.

Варто підкреслити, що інституційні межі тих або інших процесів і структур в періоди нестабільного розвитку досить-таки рухомі й можуть стимулювати появу нових організаційних форм. Сказане повною мірою стосується інноваційного науково-освітнього комплексу Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», створеного 1991 р. як експериментальний навчальний заклад, що відпрацьовує на практиці модель безперервної гуманітарної освіти.

ХГУ «НУА» в рамках свого досвіду продемонстрував, що основу феномену трансформацій становить саме колективна діяльність. Такий підхід забезпечив ті адаптивні зміни, які дозволили навчальному комплексу не лише з'явитися в освітньому полі України, але й зробити певний внесок у його розвиток [6].

Для нового, з інституційної точки зору, освітнього організму, яким є НУА, характерними є такі ознаки інноваційності:

- самостійність і високий рівень автономності;
- гнучкість, відвертість, здатність (зокрема й структурна) до постійного реформування;
- наявність інноваційної ідеї;
- сильне адміністративне ядро;
- академічний оплот;
- високий рівень гуманітаризації освітнього процесу;
- реалізація культури діалогу;
- наявність власного культурно-освітнього середовища (КОС);
- збереження й розвиток академічних традицій із одночасним ухваленням і трансляцією інноваційних практик;
- лідерство у своїй групі (успішна реалізація на практиці освітньої моделі Lifelong learning як «код ідентичності» НУА);
- НДР як основа освітньої діяльності й сакрифікація навчального процесу;
- відпрацювання нової соціальної функції освіти – забезпечення соціального партнерства;
- визнання не лише своєї відповідальності перед суспільством, але й готовність формувати його потреби засобами освіти.

Звичайно, ступінь вияву перерахованих ознак дуже різна. Деякі з них вже є невід'ємною характерною рисою комплексу, його своєрідною візитівкою. Інші перебувають на стадії формування.

Якщо дотримуватися класифікації Бертона Р. Кларка, то деякі й зовсім поки що відсутні або виявляються нестабільно (дискреційне фінансування, наприклад). Але загалом ХГУ «НУА» реально є однією з можливих в умовах вітчизняних практик моделей інноваційного навчального закладу.

Місія навчального закладу, підходи до організації навчального процесу, кадрова політика й кадрова робота, результати понад 25-річної діяльності – усе це дозволяє говорити про те, що в НУА є умови й позитивний досвід вирішення питань щодо формування творчої активності студентів і школярів.

Найважливішими умовами для реалізації такого неординарного завдання є: забезпечення індивідуального підходу до тих, хто навчається; висока якість професорсько-викладацького складу; унікальне культурно-освітнє середовище; студентське й учнівське самоврядування; прийнятний коефіцієнт співвідношення «викладач-студент», що в різні роки становив від 1:5 до 1:11; розгалужена мережа клубів, творчих колективів, інших форм реалізації творчої активності та багато іншого.

Жодними індикаторами, звісно, неможливо визначити рівень «творчої активності» тієї чи іншої категорії тих, хто навчається. Але непрямі ознаки того, що в ХГУ «НУА» ці процеси стабільні і (частково) результативні, є.

Ключовим таким індикатором, на нашу думку, є достатньо високий рівень затребуваності випускників НУА й визнання бізнес-співтовариством і роботодавцями їхньої готовності до роботи в умовах непередбачуваності, висококонфліктного середовища й перманентних змін. Важливим є й той факт, що значна частина випускників займається підприємницькою діяльністю, створює власний або продовжує батьківський бізнес.

Кар'єрно-професійне зростання випускників НУА демонструє правильність підходів до організації й змісту навчального процесу. Фундаментальна підготовка, гуманітаризація освіти, практично орієнтовані дисципліни, значний обсяг практичної підготовки та всіляких стажувань дозволяє студентам набувати тих компетенцій, що забезпечують їм успіх на ринку праці й високий рівень працевлаштування.

Сказане жодною мірою не означає, що в НУА знайдено підходи до вирішення всіх проблем і протиріч, що їх так багато в сучасній вищій освіті. У жодному разі. Але, здається, ті форми діяльності, що здійснюються в університеті й спеціалізованій школі НУА, певною мірою допомагають тим, хто навчається формувати й розвивати творчі задатки, удосконалювати свої здібності й переводити їх на вищий рівень. Університет створює умови, використовуючи які, молода людина має можливість виявляти творчу активність, працювати ті навички й досвід, що є такими затребуваними ринком праці сьогодні.

Проаналізуємо «чинник середовища НУА». Наявність такого середовища та його впливу можна констатувати вже як даність. Багаторічна практика формування культурно-освітнього середовища, його розвитку й трансляції дозволяють побачити, якого досвіду набуває людина, щоденно перебуваючи в конкретному освітньому середовищі, залучаючись до так званого «реєстру елементів», які в сумі й становлять КОС НУА [6]. При цьому, звичайно, не можна не враховувати наявність певного дисонансу між КОС навчального закладу й зовнішнім середовищем. При такій ситуації КОС освітньої установи, звісно, програє середовищу зовнішньому (або, принаймні, буде сильно ним деформоване). Але своєрідні «точки зростання», що існують в інноваційних навчальних закладах (і в НУА, зокрема), здатні, зрештою, впливати й на середовище зовнішнє. За тієї умови, якщо моделі поведінки, аналогічні до сформованих у НУА, трансливатиме система освіти загалом, а не окремі навчальні заклади.

Інноваційні вектори розвитку сучасного університету сьогодні настільки різноманітні й навіть різноспрямовані, що один перелік їх зайняв би не одну сторінку. Наприклад, ХГУ «НУА», визначивши для себе інноваційність як принцип розвитку, основну увагу сконцентрував на реалізації моделі безперервної гуманітарної освіти й зумів посісти лідерські позиції в цьому секторі освіти (докладніше див. репозиторій НУА <https://dpspace.nua.kharkov.ua>).

Інші університети обирають для себе інші вектори: відпрацьовують інноваційні підходи щодо вирішення питань інтернаціоналізації освіти, перетворення в мегауніверситети (із відповідним зростанням ресурсів і можливостей), ідуть шляхом залучення високоякісних викладацьких кадрів, добре розуміючи, що яскраві імена однозначно збільшують капіталізацію університету.

При всіх можливих шляхах інноваційного розвитку практично всі сучасні університети, переживають період активної дифузності. Університетські організми, особливо мегауніверситети, втрачають цілісність, скріплення, що існували раніше. Те, що відбувається, не можна однозначно віднести ані до категорії негативних, ані до категорії позитивних процесів. Але про те, що вони частково вступають у протиріччя із необхідністю концентрації найрізноманітніших ресурсів (насамперед людських) для здійснення інноваційних проривних технологій, можна говорити однозначно.

Процеси дифузності й втрати певної ідентичності університетських громад добре описані в монографії «Сословие русских профессоров. Создатели статусов и смыслов» [7]. «Університет сьогодні втратив здатність бути інтегруючою силою для структур і груп, що входять до нього та мають суперечливі інтереси», – зазначають автори [7, с. 24]. Вони також вважають, що дослідницька традиція розглядати університети як єдиний інститут (в усякому разі, на рівні регіону або країни) навряд чи дозволяє вивчити реальний стан речей. Університети не лише не уніфіковані за своєю суттю, але й дуже залежні від історичних традицій, часових меж, академічної громади (насамперед харизматичних академіків, учених, керівників) та багато чого іншого.

Такий підхід до вивчення різних аспектів університетського життя не можна назвати традиційним. Але він, безумовно, має право на життя. Бо ризикнемо припустити: немає двох однакових університетів навіть у межах одного міста. Що вже говорити про регіон, державу тощо.

Дійсно, якщо відмовитися від макропідходу до аналізу такого явища, як інноваційний університет, то стане зрозумілим: кожен окремо взятий університет розвивається по-своєму. Звичайно, є межі, що задаються державою, фінансовими можливостями, культурою, традиціями, впливом середовища. Та кожен університет по-своєму унікальний. Не в плані неповторності (усе залежить від університету), а в плані процесів, що в ньому відбуваються.

Сказане повною мірою застосовується й до вивчення інноваційної складової в діяльності університетів. Здається, є смисл розглядати не лише макропроцеси, але й аналізувати те, що відбувається в кожному конкретному університеті. Такий підхід дозволяє уникнути накладення зручних аналітичних схем і за загальним побачити приватне.

Якщо, наприклад, проаналізувати генезу і розвиток інноваційних процесів у ХГУ «НУА», то можна легко виявити й подібне з іншими закладами освіти (наприклад час виникнення, статистичні параметри початкового періоду існування, прагнення до інституціоналізації й визнання освітньою громадою, аналогічність пропонованих спеціальностей і форм організації навчального процесу тощо), і відмінне (структура, організаційно-управлінські підходи, організація кадрової політики й кадрової роботи, вибудовування відносин із зовнішніми та внутрішніми стейкхолдерами, позиціонування себе в місті й регіоні, саме КОС тощо).

Іншими словами, розвиток інноваційних процесів в університетському секторі освіти, на нашу думку, відбувається досить відокремлено й має слабо виражені спільні риси. Більше того, здається, що найближчим часом різновекторність цих процесів лише зростатиме.

Звичайно, можна легко виокремити спільні риси для університетів одного регіону або держави. Але це, швидше за все, лише спільні скріплення, великі конструкції, на які спираються процеси модернізації. Реальне ж уявлення про причини, механізми, ресурси, рушійні сили й результативність упровадження інноватики можна отримати при аналізі процесів, що відбуваються в кожному конкретному університеті.

Дифузність сучасних процесів, автономізація університетських громад, що відбувається (нехай і повільно), різні історичні традиції й ресурси – усе це робить інноваційні процеси унікальними і, якщо такий термін можна застосувати, «одичними».

При такому підході можна визнати, що конкретний досвід ХГУ «НУА», інших інноваційних освітніх структур є своєрідними «точками зростання», позитивним досвідом, використання якого дає можливість глибше зрозуміти процеси, що відбуваються у світі університету й, що також здається досить важливим, не повторювати тих помилок і витрат, що були допущені піонерською групою на стадії формування тих чи інших підходів і рішень.

Найближчим часом процеси диференціації університетського світу, як уявляється, відбуватимуться з високим ступенем активності. Швидше за все, якщо йти за логікою процесів, закладених уже сьогодні, збережуться й складатимуть лівову частку університетського сектора все-таки мегауніверситети. Але реальна інноваційність, як ми вважаємо, не буде їм властива. Через цілу низку причин реально «проривні» технології будуть більше властиві університетам не дуже великим, динамічним і гнучким, здатним ініціювати експерименти, реалізовувати їх (мінімізуючи ризики) і швидко перебудовуватися з урахуванням потреб часу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кларк Б. Р. Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации / Бертон Р. Кларк ; пер. с англ. Артема Смирнова. – М. : Издат. дом. Высш. шк. экономики, 2011. – 238 с.; 2. Эдерер П. Ранжирование системы высшего образования: граждане и общество в эру знаний / П. Эдерер, Ф. Шулер, С. Виллмс // Вопр. образования. – 2009. № 3. – С. 171–202; 3. Сацк В. И. Детерминанты глобальной конкурентоспособности университетов: в поиске эффективной стратегии развития высшего образования на Украине / В. И. Сацк // Вопр. образования. – 2014. – № 1. – С. 134–161; 4. Строгеецкая Е. В. Идея и миссия современного университета / Е. В. Строгеецкая // Вопр. образования. – 2010. – № 4. – С. 67–81; 5. Филонович С. Р. Life-long learning: последствия для высшей школы / С. Р. Филонович // Вопр. образования. – 2010. – № 4. – С. 55–66; 6. Астахова Е. В. Вклад НУА в развитие образовательных процессов в Украине: наработки первого двадцатипятилетия / Е. В. Астахова // Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Харків, 2017. – Т. 23. – С. 11–25.; 7. Сословие русских профессоров. Создатели статусов и смыслов : [монография] / Нац. исслед. ун-т «Высш. шк. экономики» ; под ред. Е. А. Вишленковой, И. М. Савельевой. – М. : Изд. дом Высш. шк. экономики, 2013. – 386 с.